

Riksintresse för kulturmiljövården

Mälsåkers slottsmiljö (D16)

Mälsåkers slott, foto KBT

KUNSKAPSUNDERLAG

Värden

Kunskapsvärde

Mälsåkers slottsmiljö berättar om tillkomsten av ett påkostat barockslott och dess omdaningar under 1600- och 1800-talen samt en brand under 1900-talet och den utveckling av restaureringskonsten som följde under sent 1900-tal. De mönstergilla, arkitektoniskt identiska arrendegårdarna avspeglar 1910-talets godsideal. Godsets roll under andra världskriget som plats för norska motståndsrörelsens övningsläger är en viktig del av 1900-talets historia med stort symbolvärde.

Riksintresset bör kunna brukas ur vetenskapligt perspektiv som studieexempel på landskap i förändring med företeelser bevarade från olika epoker både vad gäller kulturgeografiska- och förhistoriska företeelser, socialhistoriska studier eller för studier av allmän byggnadstradition och arkitekturhistoria.

Upplevelsevärde

Slottet med dess närmaste parker har stort upplevelsevärde. Ekonomibebyggelsen som tillhört slottet har mindre upplevelsevärde då dess koppling till slottet inte framgår tydligt längre. I områdets centrala delar ger inägomarkens växelvis småbrutna uppdelning, växelvis stordriftspräglade marker variation i upplevelsen av området. De landskapsrum och siktlinjer som arrendegårdarna bildar och ingår i är av stort upplevelsevärde. I arrendegårds- och de äldre agrara bebyggelsemiljöerna bekräftas jordbrukets dominerande betydelse för landsbygden tom 1950-alet. Detta genom bebyggelsens utformning och forna användning.

Bruksvärde

Slottsanläggningen har idag stor betydelse som historiskt minnesmärke, besöksmål och tidvis som utbildningsort för hantverkare inom kulturmiljövården.

Besökande kan uppleva partier av det centrala småbrutna landskapet som mer komplext och innehållsrikt än områdets i övrigt stortdriftspräglade landskap vilket rätt nyttjat är ett bruksvärde.

Området som sådant har stort värde för brukarna, främst markägarna i form av lantbrukare och tomtägare. Riksantikvarieämbetet och Strängnäs kommun marknadsför slottet som historiskt besöksmål för allmänheten. Boende och markägare torde kunna ha stor nytta av områdets i senare tid relativt oexploaterade struktur som attraktivitetshöjande faktor. Främst de centrala delarna av området där i stort arrendegårdarna och de landskapsrum dessa bildar och ingår i utgör en väsentlig del av kulturmiljövärdet här.

Mål för att tillgodose riksintresset

- kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde

Det ska vara möjligt att uppleva och förstå utformningen och den genomtänkta placeringen av områdets arrendegårdar och deras koppling till Mälsåkers slott. Landskapets komponenter ska vårdas och vidmakthållas. Det öppna landskapet är bärande för förståelsen av planläggningen av arrendegårdarna.

Landskapets strukturer ska vårdas och brukas för att öka förståelsen och kunskapen om riksintresseområdet.

Det innebär att:

- Bebyggelse underhålls på antikvariskt anpassat vis. Ny bebyggelse underordnas befintlig bebyggelses struktur och utformning.
- Underhåll och förändringar ska genomföras på ett sådant vis att inte kunskapsbärande företeelser påverkas negativt.
- Den öppna åkermarken ska brukas och inte planteras med högväxande gröda som omöjliggör att man kan se från en arrendegård till en annan. Fortsatt bete av hagar, hävdande av bryn och ängar.
- Fornlämningar bevaras.

Beskrivning

Naturgeografi

Sprickdalslandskap som centralt i området domineras av två huvuddalgångar i nordnordvästlig – sydsydöstlig riktning. I dalgångarnas bottnar bildar tunga postglaciala leror åkermark. Mellan dessa dalar höjer sig skogsklädda höjder av morän, ställvis med berg i dagen. I brytområdena mellan dessa naturtyper finns bryn, samt hagmarker med glesare trädbevuxning. Dalgången norr om slottet präglas av stordrift vad gäller jordbruket vilket innebär att åkermarken täckdikats, inte omges av brynväxtlighet samt att delar av marken planterats med gran. I områdets västra, centrala och norra delar kan fortfarande spår av ett äldre småskaligare jordbruk skönjas genom ett flertal arrendegårdars placeringar, några äldre lantbruksgårdar, större förekomster av hag- och ängsmarker samt flikigare åkersystem. Här återfinns även de flesta kända fornlämningarna.

Dagens landskapsbild

Områdets södra del utgörs av Mälarens vassbevuxna stränder utom vid slottet där brygga finns. Från slottet mot norr löper den ena av de ovan nämnda åkerdalgångarna. Denna är öster och väster därom omgiven av skog. I riksintressets centrala och norra delar är landskapet mer omväxlande och bjuder på fler variationer. Det kännetecknas här av småbrutenhet som delvis övergår i storskaliga uppodlade partier. På höjder och i brynmiljöer finns fd ängs- och hagmarker i huvudsak lämnade till igenväxning. Här finns också tre äldre bebyggelseenheter kvar, Näsby, Skäggesta och Fjällsta, sannolikt byar och gårdar som föregått godsbyggnaden. Spritt i området finns enstaka åkerholmar med odlingsrösen. De öppna fälten domineras av hävdad åkermark i stordrift. Större åkergården avgränsade av djupa diken. På impedimenthöjder och krön finns järnålderslämningar.

Dagens brukande

Åkerbruk, tomtmark, skogsbruk, trädesmark och ställvis beteshagar.

Dagens bebyggelsestruktur

Mälsåkers slott fick sitt utseende på 1670-talet och var då ett av Sveriges ståtligaste barockslott uppfört under Nicodemus Tessins ledning. Slottet med rester av den omgivande franska- och engelska parken återspeglar perioden 1600-1800 talet. I närområdet till slottet finns inte mycket bebyggelse kvar som vittnar om slottets storhetstid. Här återfinns några få spridda lantarbetarbostäder, stall och ladugårdsbyggnader. En större mängd byggnader förefaller ha funnits men har inte kunnat bekräftas av tidsskäl. Slottet med resterna av den engelska- och franska parken är väl avskilda från ekonomibebyggelsen.

Bebyggelsen i riksintresset är placerad i höjdlägen och omges av bruksmarker. Bebyggelsen kan i huvudsak delas i två kategorier. Ett större antal mönsteritade arrendegårdar från 1910-talet och ett mindre antal traditionellt utformade och placerade gårdar från 1800-, och början av 1900-talen kopplad till agrar verksamhet. Det är i dagsläget oklart vilken koppling dessa gårdar haft till slottsgodset. I nordost finns en del bebyggelse kopplad till det tegelbruk som funnits här, bla tegelarbetsbostäder.

Arrendegårdarna bestod ursprungligen av en mangård i tegel i två våningar med neddraget brutet tegeltak. Fönsterbågarna var småspröjsade och strukna i vitt. Till gården hörde ladugård av trä med murat och putsat mittparti för kreatur. Varje arrendegård var på mellan 20-40 tunnland. Arrendegårdarna är i stora drag välbevarade, någon enstaka har oförändrad exteriör sedan byggtiden (tex Lisselberga). Någon gård är också kraftigt ombyggd till oigenkännlighet. Gårdarnas placering är kännetecknande. De ligger samtliga så att man haft siktlinjer över öppen mark till minst en, ofta flera av de andra arrendegårdarna. Vissa siktlinjer är idag brutna p. g. a. hög växtlighet men kan ändå fortfarande anas. Rumsbildningar i landskapet mellan och kring dessa gårdsgrupperingar är påtagliga.

De gårdar som tillkommit före arrendegårdarnas uppförande består i allmänhet av panelade röda slamfärgstukna trähus i timmer med tegeltak. Intill och väster om Fjällsta finns den relativt välbevarade skolanläggningen.

Kända spår från det norska miltärläget på slottsområdet saknas förutom de ängar där lägerbarackerna fanns. Slottet i sig minner om den tid då det brukades som officersbostad och militärexpedition för den norska förläggningen. Slottsbranden som förstörde stora delar av stuckaturinredningarna orsakades av hårt eldande norsk militär under den kalla januarimånaden 1945.

Historiska skikt

Förhistorisk tid – Ett flertal gravfält i området visar att flera byar i området har ett förhistoriskt ursprung, t.ex. Fjällsta, Skäggesta, Näsby och Odensicke. De ursprungliga förhistoriska bebyggelseenheterna kan avläsas som föregångare till godsetableringen då de fortfarande ligger kvar i landskapet. Det finns även en del gravar som hör hemma i bronsåldern.

Medeltid – Mälsåker omnämns på 1300-talet och under 1400-talet blev egendomen en sätesgård. Delar av de medeltida källarvalven finns alltjämt kvar.

Nyare tid – Mälsåkers slott fick sitt utseende på 1670-talet. Slottet med rester av den omgivande franska- och engelska parken återspeglar perioden 1600-1800 talet. Slottets kvarvarande ekonomibygnader utgör inte någon påtaglig eller sammanhållen bebyggelsegrupp men påminner ändå om ett slottsgods ekonomiska förutsättningar och kopplingar till de agrara näringarna. Arrendegårdssystemet från 1910-talet med mönsteritade gårdsanläggningar är dock än tydligare och kan ännu avläsas fullt ut i landskapet trots störningar som viss ombyggnation och igenväxande siktlinjer.

Näsby tegelbruk har inte hört till Mälsåkers gods. Här finns två arbetarbostadshus samt en förmansbostad och resterna av en tegelbrukshamn bevarade.

Värdetext 1987

Mälsåker: Jordbruksbygd med Mälsåkers herrgård, små gårdar och fornlämningar. Barockslottet är omgestaltat på 1670-talet av Tessin d ä och omges av alléer. Enhetliga småbruk uppförda efter nytt arrendesystem på 1910-talet. Gravfält och rösen.

Historiska näringar

Slottsgods, lantbruk, tegelbruk, turism, skogsbruk.

Kommunikation

Sjöfart, vägtransport.

Samhällsfunktioner

Slottsgods, arrendatorer, tegelbruk, militärbas.

Makt

Frälsestyrt under långa perioder tom 1869. Slottet statligt ägt sedan 1951.

Vems landskap

Idag dominerar arrendegårdssystemet upplevelsen av landskapet i riksintresset, undantaget är närmiljön kring slottsbyggnaden som domineras av 1600-talsslottet. Slottet dominerar helt från sjösidan och är vida synligt.

Visuella/ historiska samband

Siktlinjer och landskapsrum mellan de välbevarade arrendegårdsbebyggelselägena. Mellan dessa i princip orört jordbrukslandskap från sekelskiftet med få moderna bebyggelseinslag. Orörd Mälarstrand som i princip helt domineras av slottsbyggnaden.

Koppling till naturgeografi

Bebyggelsen ligger i högre lägen mellan in- och utägor. Åkermark på de lägre lerjordarna i dalgångarna.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Mälsåkers slottsmiljö (D16)

Socken: Ytterselö

Kommun: Strängnäs

Karaktärstyp: Slottslandskap

Karaktärsord: Gravfält, sätesgård på 1400-talet, barockslott ritat av Tessin, 20-tal arrendegårdar i form av småbruk uppförda 1910-talet.

Befintliga skydd

Fornlämningar, 2 kap. KML

Byggnadsminnen, 3 kap. KML – skydd för slott med park

Kyrkomiljön, 4 kap. KML

Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap.6§ MB

Riksintresse för friluftslivet 3 kap. 6 § MB – Prästfjärden

RI Rörl Fril 4 kap. 2 § MB - Mälaren, öar, strandområden

PBL 8 kap. §13, 14, 17 – övrig byggnader och bebyggelselägen

Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag.

Uttolkning av gräns 2014

I öster inkluderas arrendegården Sjöbacka.

Tid	Bebyggelse	Markanvändning	Kommunikation	Samhällsideologi Makt/sociala	Karaktärsområden/ -lämningar Illustrationsförslag
Förhistorisk tid	Flera gravfält i området visar på enheter med förhistoriskt ursprung, Näsby, Skäggesta, Odensicke, Fjällsta,		vattenfarleder		Ortnamn och gravfältskarta
Medeltid	Sätessgård vid Mälsåker				
1600-talet – 1800-talet	Barockslott uppförs av Soop under N Tessins ledning. Ytterligare byggnader vid slottet uppförs, parkanläggs		Vägnät		Barockslottet och de rekonstruerade stuckaturena 1600-talskartor
1900-talet	Ett 20-tal mönstergilla småbruk uppförs enligt dåtidens godsideal. Näsby tegelbruk i norr med arbetarbostäder				Foto på Lisselberga m.fl. Näsby tegelbruk på äldre kartor, arbetarbostäderna